

ВЧЕНИЙ ЗІ СВІТОВИМ ІМ'ЯМ

(до 80-річчя від дня народження
Дмитра Михайловича Гродзинського)

5 серпня 2009 року виповнюється 80 років від дня народження видатного вченого — академіка Національної академії наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора біологічних наук, професора Дмитра Михайловича Гродзинського.

Він відомий як дивовижний учений-енциклопедист, із на подив різнобічним колом інтересів. Фізіологи рослин вважають його фізіологом, радіобіологи — радіобіологом, екологи — екологом, генетики — генетиком, еволюціоністи — еволюціоністом... І ця наукова всеосяжність наповнена глибокою ерудицією, яка встигає за стрімким розвитком сучасної науки і, часто, випереджає його прогностичним баченням нових ідей, форму-

ванням несподіваних підходів і оригінальних рішень. Таке світорозуміння непоказове для нашого часу, коли горизонти багатогранного сприйняття поступаються місцем прагматичному руху дослідника у вузьку нішу наукового пізнання, звідки важко побачити цілісну і різнобарвну картину живого світу.

Звідки ця незвичність вченого? Ймовірно, щось таке було в далекому дитинстві та в юнацькі роки, коли формується і коло інтересів, й, часом підсвідомо, визначається мета в житті, відчуття відповідальності перед долею.

Д.М. Гродзинський народився в м. Біла Церква в сім'ї ботаніків, викладачів Білоцерківського сільськогосподарського інституту. Під впливом батьків у нього з дитячих років окреслилась прихильність до рослин, загадок і таємниць біологічних явищ. Разом з тим він виявляв великий інтерес до різних наук від історії до фізики, що і визначило подвійну вищу освіту — агрономічний факультет Білоцерківського сільськогосподарського інституту та механіко-математичний факультет Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова. Далі була аспірантура при Інституті фізіології рослин АН УРСР, де Д.М. Гродзинський підготував і захистив кандидатську дисертацію, присвячену дії малих доз іонізуючих випромінювань на рослини. Після закінчення аспірантури він продовжує вивчати дію випромінювань на рослини і незабаром організовує відділ біофізики та радіобіології, який беззмінно очолює до теперішнього часу.

У відділі під керівництвом Дмитра Михайловича проводилися найрізноманітніші дослідження, що, втім, не позначалося на їх науковій глибині досконалості. Так, займаючись ізотопними дослідженнями метаболізму рослин, він звернув увагу на компартментацію метаболічних фондів і вперше вивчив швидкості оновлення пулів амінокислот, цукрів, фосфорних сполук, ліпідів, деяких ферментів фотосинтетичного циклу. Результати цих досліджень були відображені в його першій монографії, присвяченій використанню методу мічених атомів у фізіології та біохімії

рослин. Як відомий фахівець у галузі методу мічених атомів Д.М. Гродзинський був запрошений в якості експерта ФАО ООН до Югославії для надання допомоги в організації досліджень у науково-дослідних установах і університетах цієї країни. Дуже великий вплив на наукову діяльність ювіляра мало постійне спілкування з видатними фізіологами і біохіміками рослин — А.Л. Курсановим, А.А. Ничипоровичем, П.А. Генкелем, А.Г. Лангом, Р.Г. Бутенко, Б.О. Рубіним, В.В. Польовим, Ф.Е. Реймерсом, О.М. Кузіним, М.В. Тимофєєвим-Ресовським, Б.М. Тарусовим і багатьма іншими вченими. Зустрічі з колегами незмінно відбувалися в творчій атмосфері, коли формується нове бачення і зароджуються нові ідеї.

З 1974 по 1985 рр. Д.М. Гродзинський очолював Інститут фізіології рослин АН УРСР. Керівництво інститутом виявилось справою непростю, оскільки замаскований лисенкізм був вельми живучим, а дослідження деяких відділів мали другорядний відсталий характер. Треба було рішуче перебудувати методологічні основи і саме наукове мислення, щоб наблизитися до сучасного рівня науки. Це було зроблено завдяки умінню Дмитра Михайловича генерувати оригінальні ідеї, пропонувати нові форми планування й звітності, модернізувати приладову базу, розширити інформаційне забезпечення досліджень. Наслідки виявилися досить швидко — були сформовані нові наукові напрями, отримані цікаві результати. Найбільшого прогресу було досягнуто в галузі фотосинтезу (тут далася взнаки плідна співпраця з А.С. Оканенком і Л.К. Островською), в розвитку досліджень регуляції ростових процесів (з Ф.Л. Калініним), фізіології дії гербіцидів (з Ю.Г. Мережинським). Інститут стає центром проведення всесоюзних конференцій. Пошук нових форм роботи, залучення молоді, запрошення провідних зарубіжних учених значно вплинули на поступ Інституту, який з кожним роком набував все більшої популярності серед вітчизняних і зарубіжних науковців.

Попри всю широту та різнобічність наукових інтересів Д.М. Гродзинського в його творчості можна виділити певні етапи. Так, велика робота була виконана у зв'язку з вивченням ролі природної радіоактивності в житті рослин. Як підсумок з'явилася монографія «Природная радиоактивность в жизни растений и почв», в якій окреслена широка панорама проблем стосовно біогеохімічної ролі радіоактивних речовин земної кори. Було встановлено чіткий зв'язок між здатністю рослин накопичувати радіоактивні елементи з родин урану-радію, актиноурану і торію та філогенетичним положенням видів. Тоді ж разом зі своїм братом — Андрієм Михайловичем Гродзинським ювіляр видає «Краткий справочник по физиологии растений». До того часу належать і дослідження реутилізації фосфору і сірки, впливу фотосинтезу на надходження мінеральних речовин у рослини, радіопротекторної дії іонів ряду металів. Надалі Д.М. Гродзинський звертається до вивчення механізмів репарації ДНК у рослинних клітинах, а також до розкриття закономірностей репопуляції в меристемних тканинах, які зазнали стресового впливу. Унікальний характер мають виконані під керівництвом Дмитра Михайловича дослідження з трансплантації клітин із центру спокою кореня в уражені опромінюванням апікальні меристеми кореня.

Велику увагу Д.М. Гродзинський приділяв формуванню нового наукового напрямку — надійності біологічних систем. Він організував і керував Науковою радою АН СРСР з проблеми надійності. Протягом ряду років у Чернігові в дні весняного розливу Десни проводилися всесоюзні симпозиуми, присвячені різноманітним аспектам біологічної надійності — від механізмів старіння до надійності екосистем. За ре-

дакцією ювіляра систематично виходили збірники матеріалів цих симпозіумів. Надійності рослинних систем була присвячена і монографія Д.М. Гродзинського.

Після аварії на ЧАЕС у відділі досліджуються наслідки радіонуклідного забруднення екосистем. Розгорнуто вивчення ранніх і віддалених ефектів хронічного опромінення рослин. Розробляються нові методи оцінки ризиків, зумовлених радіоактивним забрудненням довкілля, випробовуються різноманітні прийоми, які впливають на коефіцієнти накопичення радіоактивних речовин рослинами, обґрунтовуються нові технології використання забруднених радіонуклідами територій. Водночас досліджуються кумулятивний ефект опромінення, дія хронічного опромінення на адаптивні процеси, індукцію геномної нестабільності, роль диплонтного і гаплонтного клітинних доборів у захисті від загрози зростання генетичного вантажу в опроміненіх популяціях.

Д.М. Гродзинський приділяє велику увагу проблемам, пов'язаним із Чорнобильською катастрофою. Він одним з перших виступив проти тенденції до замовчування відомостей про радіаційну ситуацію. З 1991 р. Дмитро Михайлович очолив Національну комісію з радіаційного захисту при Верховній Раді України, у полі зору якої знаходяться всі питання, породжені аварією.

Д.М. Гродзинський незмінно опікується підготовкою кадрів фізіологів і радіобіологів рослин. Він створив велику наукову школу. Під його керівництвом підготували і захистили кандидатські дисертації близько 70 молодих фахівців не тільки України, а й інших країн. Дванадцять підготовлених ним учених стали докторами наук, серед яких п'ять очолюють кафедри у вузах. Д.М. Гродзинський читає різні курси в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де з його ініціативи була створена кафедра радіобіології і запроваджена відповідна спеціальність. Він написав підручник «Радіобіологія», є співавтором підручників «Біофізика» і «Біоніка». Всього ж його перу належить понад 750 наукових праць, в тім числі 27 монографій.

Д.М. Гродзинському двічі присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки, премію ім. М.Г. Холодного НАН України. Його наукові досягнення високо оцінені нашою державою. Зокрема, він нагороджений орденами «Знак Пошани», Князя Ярослава Мудрого V ступеня; йому присвоєно звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

Свою наукову діяльність Дмитро Михайлович успішно поєднує з науково-організаційною. Його двічі обирали академіком-секретарем Відділення загальної біології НАН України. Він є організатором і керівником Радіобіологічного товариства України, Української асоціації біологів рослин, член редколегій багатьох наукових журналів.

Ювіляру властива нев'януча енергія, доброзичливість, невичерпний інтерес і відданість науці.

Наукова спільнота, учні й друзі щиро вітають Дмитра Михайловича зі славним ювілеєм і бажають йому міцного здоров'я, щастя, нових творчих висот і звершень.

© 2009 р. *В.В. МОРГУН,
О.П. ДМИТРИЄВ*